

EMBEREK

Kisdiák voltam — jól emlékszem, még csupa csizma az egész darab ember — mikor a kilencvenes években a Berde-cipóval az első meleg ismeretséget kötöttem. Nem volt nehéz hozzájutni Berde Mózsa fejedelmi alapítványához, mert a kolozsvári unitárius kollégiumban évente száz diák nevelkedett ezen a bibliai kenyéren.

És valósággal nevelkedtünk. Testben és egészségben a cipó táperején, lélekben pedig azon a jézusi szereteten keresztül, mely a cipón át az öt kenyéren megvendégelt sokaságot tartotta eszünkbe, azt a szeretetet, amellyel a Mester összefűzte az Ő követőit.

Az öreg kollégiumban nagy élet fűződött a Berde-cipóhoz. — Reggel alig szedtük össze magunkat s alig töröltük ki szemünkből az éjszakai álmat, máris szólott a kollégium harangja a cipóosztásra. — Száz diák dörömbölt a falépcsőkön lefelé a friss cipóillattól gőzölgő földszinti tanterem felé. Boros Sándor, a kollégium igazgatója, már ott állott magas, szikár természetével a nagy pékkosár fölött és szigorú tekintettel mért végig bennünket, amint a sorba egymás mellé lökdösődtünk. És mire az áhítatos csend lassan erőt vett annyi eleven diákon, a jánitor száján felcsendült a névsor. Ki-ki három darab barnahéjú, ropogós, tenyérszerű méretű meleg cipót ragadott fel, minden tilalom ellenére hirtelenében megvágta a legszebbeket s már az ajtóban jót harapva belőle, rohant a szobába. A meleg cipók barna héjáról csak úgy perdült, pattogott le a pirult bőr, mint a legfinomabb zsemléről. Télen a reggeli sétára zsebünkbe csúszattuk s úgy melengettük a kezünket rajtok. — A test és a lélek versenyt simultak a jó eledelhez.

A Berde-cipó Kolozsvár és Erdély életében nagy hírre vergődött, mert a nagy alapítványtevő messzilátás-

sal gondoskodott róla, hogy a cipók legjobb birtokának búzaterméséből süttessenek. Híres végrendeletének cipós-része így hangzik: „Kis-Küküllő megyében N. Bunon és ennek határában fekvő birtokaimat minden jogaimmal, az ezeken található építményekkel, minden ingó javakkal, *terményekkel* örökli a Vallásközönség és ennek jövedelmeiből ezennel kenyér, illetőleg cipó-alapítványt tesz, és pedig: Kolozsvári főoskolánkban 100, száz, Tordai oskolánkban 50, ötven, Sz.-Kereszturi oskolánkban 50, ötven, összesen 200, kétszáz jó erkölcsű, igazán szegény, jótanuló, a törvényeket tisztelő, unitárius tanuló részére úgy, hogy minden tanuló kapjon naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy cipót; ilyen cipót egy 16 kupás erdélyi vékából szokás sütni 60 darabot, egy óra kell tehát 1½ véka, 10 óra, tehát egy iskolai évre 15 erdélyi 16 kupás véka búza; az összes évi szükséglet 3000 véka”.

Berde Mózsza még a búzának őrléséről is gondoskodott, hogy a lisztből megfelelő korpatartalma révén teljes értékű kenyér süljön. — A cipó megnyerő illata és páratlanul jó íze el is árulta buni származását s magas fehérjetartalma nagy tápértékét. — Hányszor volt hónap vége felé úgy, hogy pénzünk fogytán egész nap csak cipón éltünk s hány szegény, székely kisdiák volt köztünk, akinek napok hosszú során keresztül — hasonlóan a mesék hamubasült pogácsájához — csak a Berde-cipó volt élete útjának minden támasztéka. És nem esett miatta a szegénynek semmi hátramaradása. Berde-cipón az élet nehéz igáját éppen úgy bírta, mint a másik jómódú gyerek tyúkhúson és vajaskenyéren.

Akkor még nem tudtuk, honnan van ez. Nem értettük, városi osztálytársaink miért alkudoznak annyit velünk, hogy cipónkat cseréljük el az ők fehér kenyérükkel. S azt se tudtuk, a város népe miért vásárolta akkora szeretettel Losonci pékmestertől a fölös számban sütött Berde-cipót. Divatot láttunk benne.

Ma azonban már a tudománynak harminc esztendősküzdeme után tudjuk, hogy a búza a magyarnak azért az élet jelképe, mert éppen piros héjában tartalmazza a pezsgő élet és a duzzadó egészség védőanyagait, vitamin-

jait. S azt is tudjuk, hogy a teljes őrlésű magyar búza annyira sokféle és bonyolult tápértékeket rejt magában, hogy még csak éppen egy kis lefölezött tejet kellene a tésztájába keverni és akkor vizen s száraz magyar kenyéren egy életet le lehet élni.

Tudta-e ezt a város népe? És tudta-e ezt Berde Mózsá, mikor 1888-ban harmadik, illetőleg ugyanazon szellemenben már 1865-ben első végrendeletét papirosra vetette? Az úri népet a cipóvásárlásban csak ízlése irányította, Berde Mózsát azonban a székely fajnak évezredes és sajátmagának hosszú életkorra visszanyúló élettapasztalata vezette. Rég tudott dolog ugyanis, hogy amit a kutató ész késő korok számára csak tudatosan irányított kísérletes munkával derít ki, azt sokszor megelőzik Isten sugallatától vezetett nagy emberek nyers tapasztalatvilágukból leszűrt észrevételeikkel, ösztönös megérzéseikkel.

Berde Mózsá pedig a nagy tapasztaló népnek: a székelynek nagy élettapasztalatokon felnőtt sarja volt. Apján és anyján keresztül minden rokonsága Háromszék nehéz rögével küzdő, de a hon határain is mindig helytálló laborfalvi nép derekát alkotta. Ez a kérgestenyérű nép adta a kolozsvári egyetem első rektorát: Berde Áront is, a mi nagy Berde Mózsánk első unokatestvérét. — Diákkorukban mindketten kitűnő tanulók voltak. Mindketten jogászok lettek. Mint ahogy a család még Berde Istvánban egy királyi táblabírót is adott a székelységnek.

Berde Mózsá előkelő, úri életsorsa közepette sem feledkezett meg soha a székely rögről, a székely hazáról és arról a székely fajról, melyből származott. Egész életével örök példája a mi vezérlő gondolatunknak: „Az egy Istenünk és egy magyar hazánk” elvének. Az Egyistennek kettős áldozatot hozott unitárius hitével és unitárius hagyatékával, az Egyházának pedig kettős szolgálót tett földje megmentésével és határai védelmével. Akit ugyanis egy életen át a nemzeti gondolat vezet, az jól tudja, hogy a haza tőle kettős védelmet vár, harcban, háborúban karddal a kézben vérnek ontását és békében ekével a kezében verejtékének a hullatását. Berde Mózsá mindkét hommentő munkában kivette részét. Berde Mó-

za 1848-ban képviselői minőségéből származó kormánybiztosi tisztjében Háromszéket megszervezi az osztrák hadak és román hordák ellen való védekezésre, egészen Bem megérkezéséig. Az agyagfalvi székely gyűlésnek vezérszónoka és Gábor Áronnal együtt kiveszi részét Háromszék védelmében. A világosi fegyverletétel után az itthon meghúzódott Berdét szintén elárulják és sok székely társával együtt őt is halálra és vagyonának elkobzására ítélik. Különös kegyelem mentette meg életét, négyéves Józsefstadti várfogsággal. A sorstól földhözvert ember azonban a várfogság alatt könyvekből olyan gazdasági tanulmányokat végez, melyeknek alapján másodsor válik honmentővé, midőn egyrészt felkészültsége alapján magyar főúri vagyonokat ment meg az adósságon való elpusztulástól s idegen fajtájúnak kezébe való jutástól, másrészt pedig maga számára szerez olyan lelki kincset, melynek révén megindul a vagyontalan, egyszerű székely embernek vagyonszerzése azon az úton, hogy élte végén egyistenhívő vallásközönségének fejedelmi örökséget adjon át.

Sokan felvetették már a kérdést, hogy mikép szerezte az egyszerű székely családból származó Berde teménytelen nagy vagyonát? Erre maga Berde adott feleletet, midőn vagyonszerzéséről feljegyezte, hogy ahhoz „tudással és takarékossgal” jutott. Ügyvedői és egyéb közéleti szerepléséből, képviselői jövedelméből, hivatalnok fizetéséből szerzett kereseteit mindig földbe fektette s azokat észszerű gazdálkodással, valamint ötletes vásárokkal rohamosan növelte. Magára viszont alig költött egy életen át valamit. Egész életrendjét ugyanis abban a székely egyszerűségben töltötte el, melyben született. Ha Jókai közelebből ismeri Berdét és az ő életét, akkor a Szegény-gazdagok-at bizton újra írja s egészen más eszmények jegyében, mint híres eredeti regényét. Berde életét olyan puritán egyszerűségben töltötte el, hogy valóban igaz volt, amit magáról megírt, illetőleg ismételten mondott, hogy *ő birtokainak csak egyszerű jószágigazgatója*; t. i. ruházatban is az örökös áldozatos munkától kopottá vált jószágkezelő küllemét mutatta. Adomává nőtte ki magát az a vele megtörtént eset, midőn egy új bárány-

bőr-sapkára, mellyel egyik barátja azért tisztelte meg, hogy régi, kopott sapkáját egyszer már egy jó föveggel cserélje ki, a sapka átvételekor elmosolyodva azt mondta: „Köszönöm, hogy rámgondoltál, ezért az új sapkáért nekem Bunban hét napig fognak kaszálni”. S így az új báránybórsapkából is cipó lett és azon is szegény székely ifjú nevelkedett a magyar közéletnek, Berde pedig járt tovább a régi, kopott sapkával.

A Berde-cipó nemzettörténelmi jelentősége előttünk teljes mértékben akkor bontakozik ki, ha mégegyszer világosan végigjáratjuk a szemünket Berde egyéniségén. Jól észbe kell vennünk ugyanis, hogy Berde Mózsia nem volt az az egyszerű zsugori ember, akinek azért lett volna könnyű lemondania a világ javairól, mert szűk látóköre és épannyira szűk környezete miatt nem ismerte a hívságos élet bőségeit. Ellenkezően, Berde Mózsia kiváló jogász, törvényhozói, közgazdasági, jószágigazgatói és miniszteriális tisztviselői helyzetéből, rangjából és tisztességéből folyólag az ország legelőkelőbb főúri családjainál, a magyar törvényhozásban, politikai társaságokban és bizottságokban mindig és mindenütt a nemzet és a társadalom legfelsőbb köreiből forgolódott. Pompával és emberi igényekkel tehát örök érintkezésben volt, akár a másik nagy háromszéki székely: Kőrösi Csoma Sándor s így benne is egy öntudatos és küzdelmek közepette lemondani tudó nagy szellem működött, amikor ő mindent, amit össze tudott halmozni, takarékosan félretett, faja és fajtája érdekeinek, az egy Istennek és az egy magyar hazának szolgálatára. Ezért van az, hogy a Berde-cipóról eső szó ma többet jelent, mint az írónak, egy szintén, egyszerű székelynek a múltra való visszaemlékezése, mert a Berde-cipó ma, Erdélyben legalábbis, magyar szimbólum, és pediglen a fajtát szerető, öntudatos magyar embernek szimbóluma. De szimbóluma annak a tehetségmentésnek is, melybe a magyar társadalom és a kormány csak egy pár évvel ezelőtt fogott bele a paraszti tehetségeknek a középiskolás neveltetés útján a megsemmisüléstől való megmentésével.

És nemcsak ennyi! Ha a népi gondolat és benne az ifjúságnak eszménye ma éli felvirágzásának idejét, ak-

kor hogy Berde Mózsa mennyire ennek a népi gondolatnak és abban az ifjúság megbecsülésének volt a mai időknek messzi előrejáró harcosa, ahhoz olvassuk csak a Berde-cipóra vonatkozólag 1865-ben megfogalmazott első végrendeletét, ahol annak adományozásába a diákságból kívánt a tanári karral együtt közös bizottmányt létesíteni, midőn így ír: „Az Unitárium fő- s illetőleg képviselő egyh. Tanács felügyelete-ellenőrzése, és rendelkezése mellett a kolozsvári Unitárium Collégium öszves tanári kara, és az érdekelt tanuló fiatalság által — hozzá választandó egyenlő számú tanulók — a főtiszt. Püspök úr elnöksége alatt egy állandó bizottmányt képeznek s akarom, hogy szavazattöbbséggel határozza el, hogy: a tömegem jövedelmét számítsa fel, hány tanulónak bír kenyeret szolgáltatni, ehhez képest kik, mennyiben részesedjenek abból, kik fosztassanak meg tőle” stb.

Az Urtól mindennapi imádságunkban kérjük „a mi mindennapi kenyerünket”. Berde Mózsa az Urnak vala földi jószágigazgatója és 200 székely gyerek mindennapi kenyerének az Ő segítségével megadója. Az Egyisten népe Berdét 50 esztendővel ezelőtt kísérte a házsongárdi temetőbe utolsó útjára s az azóta eltelt 50 esztendő alatt 1250 székely gyerek nevelődött fel az Egymagyarhaza számára a Berde-Cipóalapon. — Berde Mózsa azóta Isten nagy Birodalmának egyik jószágkormányzója, s a jó Isten bizonyára ott is cipót süttet vele, a lélek nagy téstájából égi és földi embereknek.

Kolozsvár

Gelei József

APROSÁGOK A NAGY BRASSAIRÓL

Az igazi nagy emberek tettei, cselekedetei, szokásai, erényei vagy hibái állandóan a nagy közönség beszéd tárgyát képezik. A közvélemény azonban, mint mindenben, ebben is sohasem áll meg a valóságnál. Istentől nyert képzelő erejénél fogva a tényeket átformálja; néha nagyít, máskor torzít, de mindenképpen valahogy átalakítja a valóságot.

Ez történt a nagy Brassai Sámuellel is, akit a magyar közvélemény jogosan nevezett el Praeceptor Hungariaenak, Magyarország tanítómesterének.

A sokaság bámulta a nagy tudóst, de mindenki nem tudott hozzá közel jutni és olyan képet alkotott Brassai életéről, amelyet elképzelt róla s amely mindenesetre érdekes, de a valóságot csak részben, vagy hiányosan fed, vagy pedig egyáltalán nem is fed. Így aztán sok anekdótászerű történet keletkezett a nagy Brassairól. Valamit azonban mégis jelentenek ezek az anekdótászerű történetek. Azt jelentik, hogy Brassait mindenki nagynak, rendkívülinek tartotta s így képzelete sok jóízű anekdótával felruházta.

Ezekből az úgynevezett apróságokból azokat szeretném elmondani, amiket gyermekkoromban és ifjúkoromban hallottam, mint érdekességet a nagy Brassairól; később megtanultam, hogy mi ezekből a valóság.

Brassai Sámuel, a nagy tudóst életemben egyszer láttam, körülbelül 10 éves koromban, a székelyszentmihályi templomban. A nagy tudós Székelyszentmihályon volt Pap Mózes nyugalmazott tanárnál, akivel benső barátságot egész életében fenntartotta. Vasárnap Brassai és Pap Mózes részt vettek az istentiszteleten. Én a karzatról néztem a két tanárt, a két öreget. Brassai arcán, magas homlokán a ráncok mellett is láttam azt az igazi jó-

ságot, szeretetet, amely az ő lényét elöntötte. Az egész istentisztelet alatt a szememet nem vettem le róla. Mikor a templomból kijöttünk, nem mertem mellette elmenni, hanem kimentem a mezőre, a kukoricásban kerültem el. Valami mélységes tisztelet, amely félelemmel vegyült, töltötte be a szívemet, s nagyon vártam a következő vasárnapot, hogy a nagy tudós Brassait a templomban ismét láthassam.

Délután Bencéden, Székelyszentmihály társegyházközségében a rendes vasárnapi szokás szerint a falu népe összegyült a község közepén, a nagy fűzfa árnyékában. Mosópadra, székekre s más alkalmatosságokra ültek le az összegyült férfiak s vidám beszélgetéssel töltötték el a délutánt. Az összegyült férfiak között ott volt boldogult édes apám és Gyallay-Pap Domokosnak az édes apja: Zsiga bácsi. A vasárnap délutáni beszélgetés rendszerint községi, megyei, országos és egyházi kérdések körül folyt. A legtájékozottabb volt édes apám és Zsiga bácsi. Édesapám állandóan a rendnek, egyházi és társadalmi rendnek volt a hive, Zsiga bácsi gyakran megkritizált mindent. Én is a nagyok közé szerénykedtem s mikor odamentem, éppen Pap Mózes tanárról és a nagy tudós Brassairól volt szó. Még akkor is elsajnálták, hogy Pap Mózes nem lett püspök az árkosi zsinaton történt néhány szavazattal való elbukás folytán, de aztán Brassaira került a sor. Bencéd népe nagy tisztelettel beszélt a nagy tudósról. Elmondták, hogy mily sok nyelvet tud s a tudomány minden ágában jártas.

Éppen édesapám mesélte el, hogy Brassait mikor megválasztották tanárnak, azt kérdezték: melyik tárgyat kívánja tanítani? Brassai azt felelte: amelyik tárgyra nincs tanár. Ő minden tárgyban teljes otthonossággal bírt.

E beszélgetés közben mondták el azt az érdekességet Brassairól, hogy midőn külföldre ment tudományos és más kérdések bővebb megismerése végett, a pénzét két részre osztotta, felét tette a jobb zsebébe, felét a bal zsebébe s addig ment, amíg a jobb zsebében levő pénz tartott; mikor a jobb zsebében levő pénze elfogyott, akkor hazafelé indult s ezzel elérte azt, hogy a pénze ha-

záig kitartott. Ezzel bölcsességét, okos gazdálkodását jellemezték.

A tudományban való elmerülését a következő esettel mutatták be. Ezt, jól emlékezem, Zsiga bácsi mondta el színesen.

— Brassai bácsi sohasem házasodott meg. Hosszú ideje alatt nem ért rá. Egyszer meg is tette volt az előkészületeket a házasságra, szép menyasszonya volt s az esküvő ideje ki is volt tűzve. A menyasszony felvette a menyasszonyi ruháját s várta a vőlegényt. A vőlegény azonban késett. Teltek, nehezen teltek a percek, de csak nem jött Brassai. Mikor már egy óra is eltelt a kitűzött időből, követet küldöttek Brassaihoz, hogy miért késik? A követ Brassait könyvei közt találta, tanulmányozott valamely kérdést s midőn a követ megmondta, hogy egy órával előbbre volt kitűzve az esküvője, azt felelte: Jaj, arról egészen elfeledkeztem. De megyek azonnal, átöltözöm, egy kis türelmet kérek.

A követ örömmel vitte a hírt a menyasszonyi házhoz, hogy nincs semmi baj, csak a nagy tudós megfeledkezett az esküvő idejéről. A menyasszony azonban nem vette ily könnyen a dolgot. Azt mondotta: ha az esküvő napján is elfeledkezik rólam, mi lesz akkor a házasság megkötése után? Nem megyek ily emberhez feleségül. S nem is ment hozzá. Ezért maradt Brassai nőtlen egész életében. — Ilyen, s ezekhez hasonló történeteket hallottam diákkoromban is.

Egy alkalommal a régi kollégium olvasó termében Ádámossy Gábor papnövendék beszélt el, miszerint Brassai Sámuelben a tudás oly uralkodó elem volt, hogy édesanyja temetésén egy marék földet a kezébe vett s arról magyarázatot tartott, mintegy elfeledve azt, hogy az a föld édesanyja koporsójára fog hullani.

A diákéletben s az emberekkel való érintkezésben Brassai nagy munkásságáról még sok érdekes dolgot hallottam. Nevezetesen, hogy a címekeket nem szerette; egyetemi tanár korában a „Nagyságos úr” megszólításra ő is vissznanagyságotla azt, aki őt így szólította meg, még a szolgát is. A tudása rendkívüli voltára mondták el azt a történetet is, hogy a természetben való vizsgálódásai

közben egy alkalommal a tóból kifogott egy békát, annak üterét vizsgálta. E vizsgálatnál aranyóráját egyik, a békát a másik kezében tartotta. A vizsgálat befejezésekor szórakozottan az órát bedobta a tóba, a békát pedig zsebrevágta. Az emberek azt gondolják, hogy a nagy tudósnak nagyon szórakozottnak kell lennie.

1906 december első napjaiban szülőfalumnak: Benczédnek nagy szülöttjénél, néhai jó Benczédi Gergely tanárnál voltam, aki akkor betegeskedett s akkori betegsége halállal is végződött. Akkor nem is gondoltunk arra, hogy az a betegség végzetes lehet. Jól elbeszélgettünk sok mindenről. Sok érdekes dolgot mondott el benczédi elődeinkről, egyházi vezető emberekről s magáról Brassairól is. Megkérdeztem, hogy volt az ő házasság históriája, midőn elfeledkezett volt az esküvője idejéről. Még most is emlékszem, milyen jót nevetett a kérdésen. Elmondta Brassainak eme bizalmasa és nagy tisztelője, hogy az az egész anekdóta csak kitalálás. Brassai nem volt feledékeny, annál kevésbé szórakozott. A nők iránt kiváló szeretetet és gyöngéd vonzalmat érzett. Házasságra is gondolt s nem is egyszer. Kolozsvári tanár korában közel állott a házassághoz. Dobrai Péter szabómester 16 éves Katica leányába fülig szerelmes volt az akkor 40 év körüli Brassai. A házasság meg is lett volna, de a szabó váratlanul elhalt, a leányka pedig megszökött Apor báróval, aki feleségül is vette. Ennek a szerelmi históriának érdekes emlékét beszélte el. Ezt a történetet még nyomtatásban nem láttam.

1897-ben Kőváry László és Szabó Károly történet-tudósok elhíresztelték, hogy Brassai 100 esztendő. Mindenki tudomásul vette, még Brassai is; az a csekély 3 év, ami még a 100 esztendeig hiányzott, nem okozott nagy aggodalmat. A hírre az ország minden részéből, testületektől, tudományos intézetektől s egyesektől sok üdvözlő levél érkezett. A többek között ott volt I. Ferenc József királynak Wlassics közoktatásügyi miniszter útján írott jókívánsága, és özv. Apor bárónő levele is.

A leveleket Benczédi Gergely gyűjtötte össze és vitte be a Vörös Kereszt Egylet kórházába, ahol a száz esztendő tudós feküdt. Ez alkalommal éppen ott volt lá-

togatóban Kőváry László és Szabó Károly is. Brassai türethően érezte magát s miután röviden beszélgetett látogatóival, Benczédi Gergely tanár felolvasta az üdvözlőleveleket. Általában néma megelégedéssel vette tudomásul az üdvözleteket. Utolsóelőttinek maradt a király üdvözlete. Ezt nem hagyta szó nélkül a nagy tudós:

— A király!?! Miért ír nekem a király? Milyen kapcsolat köt engem a királyhoz? Mit érdekli az én munkásságom a királyt?...

Ilyen hangon zsörtölődött, míg aztán elcsendesedett a nagy tudós. Brassai ugyanis sohasem volt kibékülve I. Ferenc József királlyal az aradi tizenhárom vértanú miatt. Azt szokta mondani: ha az aradi tizenhárom életben marad, nagyobb támaszt nyert bennük a trón, mint az egész osztrák németiségben.

Utoljára volt menyasszonyának, br. Apornénak levelére kerül a sor.

A nagy tudós felfigyel. Fejét a párnáról fölemeli, hogy jobban hallja s mikor befejeződik a felolvasás, jobbkeztét fölemelve csak ennyit mond: szép, szép, szép... Kierzett, hogy szíve mélyéből jött e szó.

A Brassairól szóló anekdotákat ma is sokan hiszik és beszélik. Ma is sokan csak a nagy tudóst tisztelik és bámulják benne. Az emberről, az egész emberről nem vesznek tudomást. Aki azonban elmélyül az ő munkásságában, azt a meggyőződést szerezi hazánk eme tanítómes-teréről, amit Sába királynője bölcs Salamonról: nagyobb, mint a hírneve.

Kolozsvár

Benczédi Pál

ORBÁN BALÁZS PÉLDAADÁSA

Orbán Balázs magatartását lelkének három lángoszlópa világítja meg: szabadságszeretete, hazaszeretete és fajszeretete.

Szabadságszeretetének melegágyát bizonyára az akkori felekezeti iskolák nevelési rendszere veti meg. De a levegő is Európaszerte tele van a francia nemzet nagyszerű kezdeményezésének, az „egyenlőség, testvériség, szabadság” eszményeinek hangjával. Orbán lelkének a szabadságeszmék iránt való hajlandósága benne annyira előtérben álló, csaknem túltengő tulajdonság, határozott, bátor, cselekvésrekész egyéniségének látszatra oly jellemző velejárója, hogy nemes barátja, Hugo Victor azt mondja róla: kétszáz francia Orbán Balázssal meg tudnám buktatni a császárságot. Mégis Orbán Balázsnak ebben a lelki tényezőjében sok romantika, sok ábrándos nosztalgia van, ami később csupán felszínesen polarizálódik törvényhozói működésének szélsőséges ellenzéki magatartásában. Ellenzéki álláspontjának valódi indítéka nem a demokrácia eszméinek homályos és inkább külsőséges megérzése, hanem lelkének alapvető tulajdonsága: a fajszeretet. Az ő politikai jelszava: „a néppel a népért” tulajdonképpen azt jelenti: „a székely néppel a székely népért”.

A hazaszeretetet Orbán Balázsban szabadságszereteténel is erősebb lelki tényező. Ha nem volna más nyoma Orbán Balázs hazaszeretetének, az a mód, ahogyan ő hazai tárgyú irodalmi munkáinak feladatkörét kézbe veszi, meggyőző erővel mutatja nála ennek az érzésnek valódiságát, bensőségét. Mennyi gonddal, mennyi szeretettel nyúl Székelyföld minden kis kavicsához, minden törékeny virágához. De más adataink is vannak. Mihelyt Keleten

szabadságharcunk hírét veszi, azonnal abbahagyja bo-lyongását, visszatér Isztambulba, csapatot szervez, fegy-verekeket szerez, készen arra is, hogy hazájáért életét ál-dozza. Későn indul. Útközben már emigráló magyarokkal találkozik, akik elbeszélik neki a világozi végzetet. Nem adatott meg számára, hogy fegyverrel kezében áldozzon azon az oltáron, amelyet a hazaszeretet szentel meg. Más módon annál több, annál nagyobb áldozatot hoz. A haza-szeretet nem valami elvont, elméleti fogalom, annak ér-zelemvilágunkban, gondolatkörünkben és cselekedteinkben állandóan mutatkoznia kell. A hazaszeretet nem átölelő, egységes ideál, hanem darabokra eső, élettelen tárgyak, élő lények iránt érzett külön-külön vonzalmak egyetlen eredője. És ha Orbán Balázs szeretettel nézi a hegyeket, az erdőt, a mezőt, a patakokat, mert bennök hazájának, imádott Székelyföldjének egy-egy darabját látja, mégis, mintha nagyobb vonzalmat érezne mindenek iránt, amit emberek, honfitársai, különösképen pedig székely test-vérei csináltak. Hazaszeretetének is, miként szabadság-szeretetének a fajszeretet adja meg igazi tartalmát.

Amikor pedig Orbán Balázs fajszeretetét említjük, gazdag lelkének leggazdagabb mélységéhez értünk el. Vi-gyázzunk csak rá, milyen különösen alakul közéletünk terminológiája. Orbán Balázs az akkori idők felfogása szerint baloldali politikus, helyét szenvedélyessége a bal-oldalnak is legszélsőségesebb szélén jelöli ki. Ugyanakkor fajszeretete őt fajvédővé, még pedig cselekvő, gyakorlati fajvédővé teszi. Baloldali fajvédő! Mennyire mást jelent e fogalom ma és mennyire mást jelentett Orbán Balázs idejében. Az is igaz, hogy míg Orbán baloldalisága tulaj-donképpen egyszerű ellenzékieskedés és inkább szónoki flosculusokban hervadozott, fajvédő hivatása egész lelkét betöltő szent elhatározás. Azt írja róla Szentmártoni Kál-mán: „Valósággal bálványozta a székelységet... Hitt nemzete küldetésében. Hitte, hogy a székely nép géniu-szát a nép lelkében fel tudja kelteni. Bizott szuggesztív erejében, gyermekes lelkesedéssel küzdött s bár észre kellett vennie, hogy nem tudja életre kelteni azt a szelle-met, ami ősi formájában nem él már, sohasem csüggedt, királyi erényekkel ékeskedő, szerető édes atyja, jóltevője

volt mindig a székelységnek. Mindent érettök tett. Ide irányult egész írói, politikai és társadalmi működése. Célja az volt, hogy a székelységet maga magának megbecsülésére, saját értékének helyes felismerésére megtanítsa, hogy kötelességtudó, nemesen törekvő, becsületesen munkálkodó, független érzelmű polgárokká tegye. Dicső megújhódást, szebb jövődőt akart a székelységnek. Azt akarta, hogy a nemzeti életben a székelyek újra számottevők legyenek. Régi eszményképek felkeltésével új nemzedéket akart nevelni, amely jogos önbizalommal eltelve fölemelt fővel hirdesse továbbra is a székely dicsőséget". Szentmártoni Kálmán e szép jellemzésének minden ereje lehanyatlik és Orbán valamennyi életírójának minden, legfényesebb gondolata is elhalványul ama meghatározó szavak mellett, amelyekkel maga állít örök emléket fajszeretetének. Végrendeletében 8000 koronát hagy a székelykeresztúri gimnáziumra és azt írja: „A székelykeresztúri gimnázium alapítványánál székely nemzetem iránti szeretetem az irányadó: mert én itt is igazán követem Krisztus tanait, hogy aki kővel dob, azt kenyérrel dobom vissza; mert nem tagadom, hogy végtelenül fáj lelkemnek, hogy a keresztúri választó kerületben, éppen székely testvéreim, azok közt unitárius hitrokonaim buktattak meg. De én e megaláztatásomért, e kitagadásomért úgy kívánok bosszút állni, hogy a népnevelés előmozdítása által edzem meg jövőre e népet s hazafiságban". Ez a cselekedet Orbán Balázs nemes lelkét valóban Krisztus tanításának magaslataira vezeti. És ezt a felemelkedést fajszeretetének utólérhetetlen szárnyalása teszi.

Szabadságszeretet, hazaszeretet, fajszeretet volt Orbán Balázs lánglelkének három lángoszlopa.

Szabadságszereténél erősebb hazaszeretete, hazaszereténél erősebb fajszeretete.

Szabadságszeretete őt a hatalom megingathatatlan ellenfelévé, hazaszeretete fáradhatatlanul kutató, tudós íróvá, fajszeretete apostollá teszi. Orbán Balázs nemcsak politikus, nemcsak tudós író, Orbán Balázs apostol, a székelység apostola.

Csak még egy történelmi tény hadd említsek meg. A székelykeresztúri unitárius gimnáziumnál 1876-ban 500

forintos alapítványt tett Orbán Balázs, amelynek kamataiból a legjobb tanulókat kellett jutalmazni. Az alapító levélben kiköti, hogy az osztály tanulói titkos szavazással három tanulót jelöljenek ki az ösztöndíjra s ezekből válassza ki a tanári kar a legérdemesebbet. Ebből az alapítványból több száz tanuló részesült jutalomban. A tanári karnak soha nem kellett eltérnie az ifjúság szavazásának eredményétől, a jutalmat a tanári kar véleménye szerint is mindig a legtöbb szavazatot nyert tanuló érdemelte meg. De ezt tessék megszívlelni: a jutalmazottak között voltak székelyek, oláhok, szászok, voltak unitáriusok, római és görögkatolikusok, reformátusok, luteránusok. Vajjon lehetett-e Orbán Balázsnak, vajjon lehet-e valakinek is ezt a népet izzó szeretettel nem szeretnie? Vajjon melyik bámulatra méltóbb, az a Szent István, aki az ország-lás bölcsességét megörökítette, vagy az a nemzet, amely az ország-lás bölcsességét ekként gyakorolni tudja. Hej Európa, Európa! Hol vagy Te a székelykereszturi kisdíákok kulturájától!

Szeszélyes játéka a sorsnak, hogy holt tetemét háromszor kellett eltemetni. Most is ideiglenes sírban nyugszik. Mozgalom indult, hogy negyedszer is eltemessük. Földi maradványait ám temessék el akárhányszor, lán-goló magyar lelke, szerető székely szíve örökké élni fog. Amúgyis nehezünkre esik elképzelnünk daliás alakját a szejkei sírban porladozni. Oda illik Ő a Hadak Utjára, amint kardjára dőlve ügyeli a Székelyföldet, s várja Csaba királyfi indulóját.

Budapest

Veress Gábor dr

KOSSUTH ÉS AZ UNITÁRIZMUS

Fenti cím alatt tartott a Dávid Ferenc Egylet 1935. évi januári estélyén érdekes szabad előadást Kovács Kálmán tanügyi főtanácsos, volt egyházi referens, püspöki titkár — melynek keretében bemutatta és bő szemelvényekben ismertette Kossuth Lajosnak az előadó Édesapjához 1884. márc. 18-án intézett levelét. Az előadásnak összefoglalását, mely a levélhez érdekes keretül és magyarázatul szolgált, az Unitárius Értesítő 1935. évi 3. számából közöljük: Az előadó bevezetőül megemlítette, hogy előadásának tárgya egy levél, melyet a legnagyobb szellemóriások egyike, a magyar szabadság szellemének igazi megtestesítője, a nemzeti gondolat legnagyobb harcosa, a legendák hőse, Kossuth Lajos intézett az udvarhelyi Fiafalva község zsupfedeles házából elindult és egyszerű, harisnyás székely legénykéből világot járt professzorrá lett Kovács János, akkori főtanodai igazgatótanárhoz. A levél ötven éve szent ereklyéje egy családi otthonnak és annak cinkográfiai hű másolatát nyújtotta át Kovács Kálmán a család nevében a közönségnek, hogy kézről-kézre adva, alkalma legyen gyönyörködni a levélíraskor már nyolcvannégy éves szent öregnek szabályos szép gyöngybetűiben. Kossuth és az unitarizmus címre önkéntelenül felvetődik a kérdés, amit egy tekintélyes budapesti lap neves munkatársa fel is tett, hogy jön össze Kossuth és az unitarizmus, mikor Kossuth evangélikus volt. Erre a kérdésre felel a levél. Azt ugyanis általában tudja a magyar közönség, hogy Kossuth lutheránus volt, hogy vallásos nevelésben részesült, erről beszél a kegyesrendiek sátorajáújhelyi ősi ebédlőjének újabban készült freskója, mely azt a jelenetet ábrázolja, mikor a kis Kossuthot szerető szülői kezek bevezetik a piarista atyák iskolájába. Mindenki ismeri a régi híres színes

nyomatot, mely annyi ház falának volt dísze: Kossuth imája a kápolnai csatatéren, de vajmi csekély volt Kossuth vallásos felfogásáról az emberek ismerete.

Az előadónak alkalma volt Hegedüs Lórántnak két magyszerű Kossuth-előadását hallania, melyekben fáradságot nem ismerő kutatásai alapján olyan káprázatos új színekkel festett képet, hogy hallgatósága elámulva látta be, minő mulasztás terheli a magyarságot azért, hogy Kossuth gondolatvilágának feltárását elhanyagolják. Ezért tartotta érdemesnek ennek a levélnek újabb ismeretetését. A levél előzményéről megemlítette, hogy Kovács János tanárnak amerikai útjában adta át özv. Stearns Mária asszony Kossuth édesanyjának daguerreotyp arcképét, melyet ő Kossuth Emiliától kapott megőrzésre; mikor nála már érezte halálát. Kossuth leveléből olvasta fel ezután előadó a következő részleteket:

„Hálás érzéssel fogadom Mart. 2-án kelt becses levelével tett ajánlatát: hogy édes anyámnak Stearns asszonyságtól Medfordsban, Massachusettsben kapott arcképét nekem átengedni méltóztatik.

Elfogadom, megilletődött szívvel fogadom el a kedves családi emléket, nekem az ereklye lesz, melyet a fiúi szeretet kegyeletével fogok elvesztett kedveseim többi arcképeihez csatolni, melyek előtt, mint házi oltár előtt, áhítattal borulok le minden éjjel, mielőtt nyugalomra hajtanám bánatos öreg fejemet.

Ha talán levelezésben áll tisztelt Tanár úr Stearns asszonysággal, kit nekem nincs ugyan szerencsém személyesen ismerni, de kiről Luiza (Ruttkayné) hugomtól tudom, hogy Emilia (Zsulavszkyné) hugommal igen benső barátságban állott, s iránta mind haláláig mindenkor nagy jóakaratot tanusított: kérem, méltóztassék neki köszönetemet jelenteni a kegyeletért, mellyel anyám arcképét megőrizte s a szivességért, mellyel nővéremet hontalanságában gyámolította.

Jól esett olvasnom, hogy tisztelt Tanár úr is úgy tapasztalta, miként az Egyesült Államokban s különösen Massachusettsben (melyet én minta államnak szoktam nevezni) még mindig jó indulattal emlékeznek rám. Ezt én azon varázsnak köszönhetem, melyet magyar hazánk

ügyeinek igazsága „névtelen félisteneink” hősiessége, mellyel a Haza megtámadott jogait és szabadságát védették s a jobb sorsra méltó magyar nemzet óriási erőfeszítésének a népjog lábbal tapodásával eszközlött meggyőztetése, az emberiség jobb részének érzelmeire világosra gyakorolt. Nekem életem csodálatos viszontagságai alkalmat nyújtottak a magyar ügy valódi természetének hű megismertetésével a tengeren túli nagy, szabad köztársaság szabad polgárainak rokonszenvét az érzelmeik röpke lobbanásának köréből az okadatolt meggyőződés szilárdabb polcára emelni, s mert az emberi természetben van, hogy a nagy történelmi mozzanatokat jelképezni — hogy úgy mondjam személyesíteni szokja, így történt, hogy a magyar nevet övedzett dicsőség közfényéből egy visszugaracska az én szerény nevemhez is hozzátapadt, minthogy én is magyar vagyok, s a magyar történelem folyamának egy kis habja valék. Megszokták az amerikaiak bennem személyesítve gondolni a magyar nevet, melyet a hagyomány náluk „házas szóvá” (household-word) avatott s a hagyomány nem könnyen hal ki. Ez annak magyarázata, hogy ámbár én több mint 30 év előtt oly rohamosan futottam végig az Egyesült Államokat, hogy sehol sem időzhettem eléggé, miszerint szorosabb viszonyba léphessek az emberekkel, mégis jó indulattal emlékeznek vissza mai napig is a szegény száműzött magyarra, kit egy emberöltő előtt nemzetünk egy mulékony percre vendégül fogadott, mint egy vándor madarat, melynek a föld hátán otthona nincs.

Megvallom, hogy az Egyesült Államokban időzésem alatt, minden szíves fogadtatás dacára sem birtam soha menekedni egy kínos gondolattól, mely csaknem a nyílt zugolódásig üldözött. Értem azt a különböző mértéket, mellyel a sors, a végzet, vagy bárminek nevezzük, nekik és nekünk, magyaroknak mért. Mindig szemem előtt cikázott Washington azon levele, mellyel a Walley-Forgei téli táborból értesítette a kormányt, hogy ő a harcot nem folytathatja, mert amint kitavasodik, az ő elcsigázott serege szét fog bomlani a szélrózsa minden irányá-

ban, mint a polyva. És ime e reménytelen helyzetben meghozta nekik a sors áldása a hatalmas francia interventió segítségét, melynek anyagi nyomatéka s lelkesítő hatása győzelmet biztosított. Mi más mértékkel mért a sors mi nekünk! Mi győztünk saját erőnkkel, mi nem kértünk a sorstól idegen segítséget, csak annyit kértünk a sorstól hogy ne álljon idegen erőszak közénk s ellenségünk közé, kinek jogtalan, erkölcstelen bűnös támadását saját erőnkkel győzedelmesen visszavertük s nekünk ez igazságos, szerény kívánság teljesedése helyett, az igazságtalan végzet nyakunkra zúdította az ellenséges orosz interventiót s vele a belső visszavonás átkát s ennek rettenetes következését, hős nemzetünk megfogyatkozását az önbizalomban. Minő irtózatos ironiája a sorsnak ez a mérték különbség a két esetben.

Tökéletesen igazat adok Tanár úr azon megjegyzésének, hogy „az unitáriusok Amerikában a legmíveltebb emberek” s hozzá tehetem, hogy erkölcsiségben is kitűnőek”, hanem van egy tünemény, mely engem meglep s melynek okáról magamnak számot adni nem tudok.

Én, mint tudja tisztelt Tanár úr, nem tartozom az unitáriusok felekezetéhez. Evangélikus szülőktől születtem, evangélikus vallásban neveltetem, s lelkemben jól érzem magamat Luthernek azon tana mellett, mely a lelkiismeretet emancipálta, midőn a keresztény vallás kútfőjének a szentírást, az edénynek pedig, mellyel azon kútfőből meríteni kell, nem a bármi néven nevezett tekintély dictátorságát, hanem az észet, az egyéni szabad ítéletet jelölte ki, melynek nincs megtiltva semmi Syllabusok által, hogy azon másikk, azon nem írott könyv revelatioiból is merítsen, melynek neve: természet, s melynek úgy a porszemben, mint a világok myriadjaiban nyilatkozó örök törvényei örök törvényhozóra vallanak.

Aztán, ha a végtelen jövőbe, a végtelen múlt tanúságainak üvegén tekintek, mely azt mutatja, hogy a természet örök Istenének, a mindenséget fentartó örök törvényein kívül nincs semmi állandó a nap alatt, *nem tagadhatom, hogy igaza lehetet Byronnak, midőn azt írta; hogy „religions take their turns and other creeds will*

rise with other years" (a vallások váltakoznak és más idővel más hitformák keletkeznek).

De hát nem habozom bevallani, hogy a míg Byron ezen jóslata beteljesednék, az unitárius hitvallásnak volnék hajlandó legelterjedtebb s legtovább tartó jövődőt ígérni és pedig azért, mert a fősúlyt nem transcendentális speculatiókra, melyeknek eredete az indus Védákra vezethető vissza (Trimurti), nem mysticus dogmákra, melyeknek egynémelyikéről írva van „credo, quia absurdum”, hanem Krisztus erkölcsstanára az emberszeretetre fekteti, mely a társas lényé alkotott emberiség tökéletesedésének törvénye, melynek uralma nélkül soha sem lesz megadva az emberiségnek az a nagy áldás, melyet Krisztus e szavakkal kívánt követőinek: „béke legyen veletek!”

Hát mert ekként gondolkozom nagyon meglepett engem az, hogy az Egyesült Államokban az unitárius vallás az utóbbi időkben, amennyire tudom, tért nem csak nem nyert, de sőt veszített. Még több vezérpapjuk is (többek között a nagyhírű Osgood) az episcopalis egyházba tért át. Nagyon sajtószerű tünemény ez, különösen Amerikában, hol az unitáriusok előtt William Ellery Channing nemes, tisztafényű fáklyája lobog. Nem bírom a dolgot magamnak megmagyarázni annyira nem, hogy csaknem hajlandóvá teszem azt kérdezni, vajjon ez is nem-e azon számos társadalmi korjelekkel van kapcsolatban, melyek korunkban mindenütt s minden, de minden irányban oly sűrűn tünedeznek fel, mintha most is, mint már nem egyszer a múltakban, meg akarnák mutatni, hogy az emberiség haladása nem egyenes vonalban, hanem csavaros görbékben mozog, a mi lehajlásokat (visszaesés) feltételez.

De sokkal inkább kívül állok az életen, mintsem hogy ítélnék. Megújítom legőszintébb, meleg köszönetemet szíves ajánlataért, s van szerencsém Önt, legjobb kívánataim kíséretében nagyrabecsüléssel üdvözölni”.

A levél ezen részeinek felolvasása után, ismertette előadó Bixby Jakabnak, a meadvillei teologia híres bölcsészeti tanárának ugyancsak Kovács János tanárhoz kül-

dött levelét (Ker. Magvető, 1884. évfolyam 317. l.), melyben reflektál Kossuth levelére és így ír: „sajnálattal kellett látnom, hogy hazájok nagy fia téves értesülés után abban a hiedelemben van, hogy az unitárius vallás az Egyesült Államokban az utóbbi időkben tért vesztett. Az általam mélyen tisztelt nagy ember nem fogja rossz néven venni, ha az igazság érdekében az alábbi felvilágosításokat teszem: Az unitárius hitvallás Amerikában nem hogy tért vesztett volna, az utóbbi időben, hanem még tetemesen gyarapodott híveinek száma... Az igaz, hogy néhány kitűnő pap egyházunkból kilépett, mint Osgood, kire Kossuth is hivatkozik, de az unitárius egyházból más egyházba áttért papok száma húsz év alatt alig megy hatra, míg a mi egyházunkban minden évben annyi jött más vallásfelekezetek papjai közül. Az is igaz, hogy a mi szaporodásunk, jóllehet tetemes, még sem oly gyors, mint a más vallásfelekezeteké, de tekintetbe kell vennünk, hogy a más vallásfelekezetek főleg az Európából bevándorlottak által szaporodnak. E bevándorlás, mely évenként fél millió és egy millió közt váltakozik, mind a szentháromsághívó egyházakat növeli. A mi amerikai unitárius egyházunkat ilyen európai unitárius áramlat nem gyarapítja. Az a veszteség, mely ezelőtt huszonöt évvel éppen a polgárháború előtt és annak folyama alatt érte az unitárius egyházat, reánk nézve megtisztelő s nem megszégyenítő. Ami egyházunkból ugyanis olyan egyének léptek ki, akik a déliekkel üzleti összeköttetésben állottak s mivel a mi papjaink szószékről s gyűlésekben nyíltan hirdették a rabszolgaság eltörlését, megsértve érezték magukat, vagyis a déliek pamutját s pénzét többre becsülték az unitárius hitelveknél és a szép, szabad emberi jogoknál. Következéleg elhagytak minket s olyan egyházakba mentek át, mint az anglikán, hol az egyházi szónoklat alatti szendergéseikből nem ébresztette fel a rabszolgaság kérdésére való hivatkozás”. Kossuth leveléhez fűzte az előadó a nagy államférfiú más megjegyzéseit is az unitáriusokról. Mikor Kovács János tanárt 1881-ben az egyháza kiküldte Angliába a Brit és Külföldi Unitárius Társulat évi közgyűlésére főleg azért, hogy az akkor alakulóban levő budapesti egy-

házközség segélyezése ügyét biztosítsa, angol részről idézték előtte Kossuth nyilatkozatát a magyar unitáriusokról. Spears Róbert, a Társulat lelkes titkára Kovács János tanárt a gyűlésnek bemutató és üdvözlő beszédében ezeket mondotta: „Néhány évvel ezelőtt találkoztam Kossuth Lajossal s midőn a nagy magyar hazafi megtudta, hogy unitárius vagyok, kezet szorított velem és így szólt: „Az én hazánban az unitáriusok a legjobb, legnemesebb, legtisztább jellemű és legderekabb emberek közé tartoznak mindazok között, akikkel találkoztam”.

H Á R O M P Ü S P Ö K T E R E

Kolozsvár városában az utcák forgata hamar sétára csábítja az odatévedt vándort. Akit útja elvisz a tisztviselők által sűrűn lakott villanegyedbe, egy kis térnél csodálkozva áll meg. E tér neve:

Három püspök tere.

A szokatlan név mellett megtorpanó idegen ha elolvassa az innen elágazó három utca nevét, akkor egy csodálatosan szép erdélyi szimbólum átélésével gazdagodik. A három utca a kisebbségi erdélyi élet három egyházi vezetőjének, három magyar püspöknek nevét viseli: Ferencz József, gr. Mailáth Gusztáv Károly, Nagy Károly.

Erdély magyar egyházainak magyar püspökei példát mutattak a felekezeti együttműködésre, s az unitárius, római katolikus és református püspökök, — azért írjuk ezt a sorrendet, mert ők az egymásközötti hierarchia megállapítására életkorukat tartották irányadónak — együttes munkával küzdöttek a kisebbségi élet nehéz idején, s most az utcanevek költészetén át örök időkre példát adtak. Hitvallási igazságaikhoz maradéktalanul ragaszkodva, olyan együttműködést teremtettek, mely erőt és példaadást jelentett a múltban, s útmutatás a jövő számára.

Jómagam, mint kis diák sokszor nyitottam ajtót, amikor a kolozsvári Kossuth Lajos-utcai unitárius püspöki házban egy-egy délutánon minden kíséret nélkül megjelent gr. Mailáth Gusztáv és Nagy Károly püspök, hogy őszbeborultfejű unitárius püspöktársukkal, a pátriárkai korú Ferencz Józseffel elbeszélgessenek, s megállapodjanak az elnyomó hatalommal szemben követendő közös eljárásaikról.

Biró Vencel dr. Mailáth püspökről írt hatalmas tanulmányában több helyen jellemzi e három férfiú együttmunkálkodását, s a közöttük kialakult baráti hangulatot. E megállapítások közül idézem az alábbiakat:

„Nagy Károly református püspök markáns egyénisége szöges ellentéte volt a Mailáth püspök finom alakjának... Ha talán nem is ő volt a kezdeményezője, de mindenesetre ő volt a lelke azoknak az egyházközi értekezleteknek, melyeken az elnöklést is átengedte a pátriárkakorú Ferencz József unitárius püspöknek, vagy a korra is, s püspökségre éppen jóval idősebb Mailáth püspöknek, de Nagy Károly volt a kezdeményező, javaslattevő, buzdító, lelkesítő, soha el nem csüggedő, s itt hozta a mindennél magasabbra értékelt közös nagy ügyért a legnagyobb áldozatokat, alárendelve számtalanszor saját felfogását a többségnek, hogy ezzel megóvja az összhangot, biztosítva az egységes fellépést”.

Amikor 1922-ben az erdélyi római katolikus egyházmegye, püspöke huszonötéves szolgálati évfordulójáról emlékezett meg, az üdvözlő küldöttségek sorában megjelentek a többi magyar egyházak képviselői is. Dr. Biró Vencel tanulmánya tolmácsolásában így olvassuk: „Ferencz József, az unitáriusok tiszteskorú főpásztora, a protestáns egyházak jelenlevő képviselőitől kísérvé és körülvéve, mondotta el magasszárnyalású üdvözlő beszédét:

— Neki jutott a szerencse, — mondotta, mint a legöregebbnek, hogy a protestáns egyházak, a magyar református, evangélikus és unitárius egyházak képviselői nevében a püspököt jubileuma alkalmából mély tisztelettel üdvözlje.

— A püspök legyen meggyőződve, hogy a protestánsok ép oly örömmel vesznek részt a katolikus egyház részéről rendezett jubileumi ünnepélyen, mint a katolikus egyháznak bármely hive. Ők is megismerték a püspököt a huszonötév alatt, mindenirányú munkásságával, áldozatkészségével, amelyekkel érdemeket szerzett magának nemcsak a katolikus egyház keretében, hanem azon kívül is. S ami őt magát és társait a püspök iránt különös tiszteletre és hódolatra indítja, az az, hogy benne Krisz-

tusnak igaz tanítványát ismerték fel, mint, aki a krisztusi szeretetet nemcsak hirdeti, hanem gyakorolja is, minden hitvallás különbség nélkül. E szeretetben ismerték meg a püspököt és hódolnak színe előtt. Az ő üdvözlésüket is vegye tehát szívesen. Ő szerinte, egy nemzet előtt szerzett érdemeket a püspök, apostoli szívének eme összeforrasztó szeretetére nekik is szükségük van”.

Mailáth püspök megemlékezéseiben, dr. Biró Vencel tolmácsolásában az üdvözléssel kapcsolatban az alábbi feljegyzést olvashatjuk:

Jubileumi megemlékezések közül mi a legkedvesebb?

— A huszonötéves jubileum alkalmával az öreg Ferencz József unitárius püspök üdvözlése.

Egymás tiszteletbentartása, megbecsülése, a közös ügyét való áldozathozatal jellemezte a román megszállás alatti Erdély magyar egyházának három püspöke együttmunkálkodását. Ma már mind a hárman csendesen pihennek. Lelkük itt virraszt Kolozsvár, a kettétépett Erdély és minden magyar lélek felett. Ferencz József és Nagy Károly utódai ma is Kolozsvárt székelnek, Mailáth püspök utóda ma is Gyulafehérváron áll őrt, s várják a pillanatot, amikor ők is elődeik nemes példamutatására emlékezve, testvéri kézfogásra, magyar földön újra együtt lehessenek.

Háború befejeztével minden bizonnyal eljön majd az ideje annak, hogy e három apostolilelkű egyházfejedelem emlékezetét a kolozsvári Három püspök terén szobor is hirdesse.

Kolozsvárt sűrűbben megfordulva megfigyeltem, hogy az utca emberei a nekik nagyon szokatlan Három püspök tere név helyett, a Szentháromság-tér elnevezést használják. Talán ebben az akaratlan szóhasználatban is szent emlékezetük szimbóluma mutatkozik meg.

Emlékezetük a régen megtalált egység útján mutasson példát a ma magyarjainak is.

Budapest

Ferencz József

A hazatért Kolozsvár mellett a másik magyar fejedelmi város Gyulafehérvár volt. Emlékezem most róla, mert ott is kincseket hagytunk, nagy kincseket, nemcsak anyagiakban, hanem lelkiekben is.

Emlékezem . . .

Negyven évvel ezelőtt, az Olt háromszéki partjáról, unitárius parókiáról vetett a sors Gyulafehérvárra, a Maros messzi, alsófehéri partjára. Akkor cseperedtem bele a gimnázista évekbe. Jóval közelebb, Sepsiszentgyörgyön is volt, van ma is, hála Istennek nagyszerű intézet, a híres-neves református székely Mikó-kollégium, de Gyulafehérváron élt nagyanyám, aztán meg sokan voltunk testvérek, hát anyagilag könnyebb volt ott beleköltölni a középiskolába: az erdélyi római katolikus státus kitűnő főgimnáziumába.

Még most is hallom örökre felejthetetlen édesanyám búcsúszavait. Összeölelt, százszor megcsókolt, a fejemre tette a kezét és így bocsátott el nagy nekiindulásomra:

— Ne sírj, kicsi fiam, inkább örülj, mert szép helyre méssz, történelmi városba. Nézz meg ott mindent, s ha unitárius vagy is, menj el a várbeli székesegyházba. Oda temetkeztek Erdély fejedelmei, ott nyugszanak a Hunyadiak is. Imádkozzál majd a fejedelmi síroknál . . .

Szeptember volt akkor is, de bizony bő november lett belőle, mire én, a kis falusi protestáns templomokhoz szokott gyermek, bemerészkedtem a gyulafehérvári hatalmas Szent Mihály-székesegyházba. Egy nagyobbacska katolikus diáktársam minisztrált ott Fábián Kálmán kanonoknak reggelenként. Feketics Jóskának hívták ezt a harmadikos gimnázistát. Egy házban laktunk. Elmondtam neki, milyen imádsággal tartozom a Mindenhatónak

és Édesanyámnak, ő aztán egyszer elvitt imádkozni. A gyönyörű pillérek és díszítmények alatt odaállított a nevezetes sírokhoz s lelkemre kötötte, hogy megvárjam, amíg visszakerül a minisztrálásból.

Álltam, álltam, hazagondoltam Háromszékre, a mi egyszerű templomunkra és imádkoztam . . . Arra rezzen-tem fel, hogy valaki vállon érintett. A minisztráns volt, de mögötte ott magaslott a kanonok is és ő szólalt meg:

— Ha imádkozol, fiam, miért nem térdelsz le?

Csak dadogva tudtam elmondani, hogy unitárius vagyok és mi nem szoktunk térdelni ima közben . . .

Szelíd mosoly suhant át a kanonok arcán, kézen fogott, kissé tovább vezetett, s újra hallottam a hangját:

— Hát itt azért éppen letérdelhetnél, mert ez az unitárius János Zsigmond szarkofágja . . . Jól jegyezd meg magadnak, gyermek! A katolikus székesegyházban talál-
tál rá az unitárius János Zsigmondra . . . Erdélyben élünk, kisfiam! . . .

Jó egy év múlva a kanonoknál is nagyobb úrral találkoztam: boldog emlékű Mailáth Gusztáv Károly gróf erdélyi katolikus püspökkel. Szokása volt neki, hogy benézett a főgimnáziumba s egy ilyen alkalommal ránk nyitotta az ajtót a második osztályban is. Felálltunk, elköszöntük a laudeturt, s ahogy végignézett rajtunk, egyszer csak azt mondta, hogy akiknek latinból jelesük van, azok sorakozzanak a katedra elé. Kiálltunk valami hetennyolcan, ő meg odafordult az elsőhöz:

— Milyen vallású vagy?

— Katolikus, — felelte a gyerek.

A püspök adott neki egy szép szentképet.

— Hát te milyen vallású vagy, — fordult a más-
sikhoz.

Az evangélikus szász család gyermeke volt. Ő is kapott egy szép szentképet. Aztán egy görögkeleti fiú jött, megint katolikus, evangélikus, majd hozzám ért a püspök.

— I . . . ?

— I . . . itárius vagyok.

— Ahá! Hát te vagy az az egyetlen unitárius az egész iskolában?

Zavar fogott el, hiszen püspökkel életemben nem beszéltem addig s ahelyett, hogy igennel válaszoltam volna, úgy feleltem neki, ahogy Háromszéken szokás:

— „A . . .”

Az osztály nevetni kezdett, én meg rettenetesen szégyeltem magamat. De akkor a püspök egészen hozzám lépett, megcirógatta az arcomat és így szólott:

— Ne szégyeld magad, hogy székelyül szólottál. Inkább azt mondd meg nekem, tudod-e, hogy mi történt a tordai országgyűlésen?

Egyszerre elmúlt a zavarom, talán a cirógatástól, talán attól a nagy emberségtől, ami áradt belőle és felvettem a fejemet:

— Igen, tudom!

Megpihentette rajtam a szemét:

— Hát, ha tudod, ne felejtsd el soha! — mondta tovább, eltette a szentképeket, benyult a reverendazsebbe s hogy nekem is adjon valamit, adott egy fényesen csillogó arany tizkoronást . . .

Soha nekem akkora rangom nem volt, mint az ezt követő tízperces diákszünetben. Katolikus magyarok, evangélikus szászok, görögkeleti románok fogtak körül és faggattak, hogy mi történt hát azon a tordai országgyűlésen?

Istenem, mi történt volna? Egész Európában ott hirdették ki először a vallásszabadságot!

*

Még egy emlék. Ez már nem tisztán gyulafehérvári, hanem egyben háromszéki is:

Erdély nagy katolikus püspöke, az előbb említett Mailáth Gusztáv Károly gróf egyházlátogatóban járt Háromszéken. Én akkor már katona voltam és éppen szabadságon, amikor a püspök Brassó felől négyesfogaton jött a falunk felé. Édesapám unitárius pap volt s kiadta az ordrét a harangozónak, hogy menjen fel a toronyba, s ha a püspök hintaja átgördül Gábor Áron kökösi híd-

ján, húzza meg a harangokat és húzza addig, amíg a hintó a határból ki nem lép.

A püspök jött s ahogy átlépte a szász Barcaság és a székely Háromszék határát, a kökösi unitárius templomban megszólaltak a harangok. Meglepte őt az ünnepies fogadtatás, hiszen tudta jól, hogy a mi falunkban nincsenek katolikusok s ahogy egy székelyt talált, megkérdezte tőle:

— Hol harangoznak?

— Az unitárius templomban.

— Miért? Talán ünnepük van az unitáriusoknak?

— Nem a, — felelt a székely, — hanem Vaska Béla tiszteletes úr elrendelése, hogy fogadjuk harangszóval a hozzánk es ellátogató katolikus püspök urat.

A székelynek nem szólt semmit a felvilágosításra Mailáth Gusztáv Károly gróf, csak kedvesen elbúcsúzott tőle, de a parókia előtt megállította a négyesfogatot, bejött hozzánk, megköszönte Édesapámnak a tisztességadást és Isten áldását kérte a falu egész unitárius magyarságára.

Ahogy emlékeztem, úgy éltünk mi a régi magyar Erdélyben. És bizony mondom, hogy így kell élnünk ezután is az egész országban, ha meg akarjuk tartani azt, ami a miénk.

Ez az örök magyar Erdély parancsa.

Budapest

Vaska Géza

PÜSPÖK A TÖRVÉNYSZÉK ELŐTT

Milyen izgalmas regényt lehetne megírni, ha feljegyeznénk az erdélyi magyarság huszonkét esztendősi kisebbségi múltjának minden eseményét. Ha visszakalandozunk a múltba, nagyon sok olyan esemény jut az eszünkbe, amelyekre már-már ráborult a feledés ködfátyla. Pedig sokszor egy-egy epizódban mindennél beszédesebb keresztmetszetet lehet kapni az erdélyi magyarság küzdelmeiről, vezetőinek gondolkozásáról és a tömegek áldozatkészségéről. Ilyen epizódot fogok most feleleveníteni. Érdeemes arra, hogy megörökítsük az utókor számára, hiszen szereplői valamennyien kivették részüket a kisebbségi sors-küzdelmekből. A közelmúltban dr. Boros György emlékének hódolt a Dávid Ferenc Egylet. Az elhangzott méltatások a néhai püspök egyházfői és emberi nagyságát elevenítették fel. Ugy éreztem, hogy az az epizód, amelyet most megírok, szorosán hozzá tartozik dr. Boros György jellemrajzához. Tanulságot tesz az utókor előtt arról, hogy a néhai unitárius püspök akkor is minden áldozatra készen állott a magyarságért, amikor élete már az alkonyat felé hajlott. Az öregség nem tudta megtörni a férfi jellemzilárdságát és a magyar érzés lángoló ten-nivágását.

A sinfalvi rombolásokról közölt cikkek miatt annak-idején vádlottak padjára ültették a kolozsvári magyar sajtó vezetőit. Számszerint tizenegyen ültünk a vádlottak padján, akik ellen a román ügyészség lázítás és állam-ellenes izgatás címén emelt vádat. A vád szerint olyan beállításban közöltük a sinfalvi eseményeket, amelyek el-túlozták a valóságot és az állam tekintélye ellen izgattak. Nagyon súlyos volt a vád és az akkori idők atmoszférá-jában szigorú ítélettől lehetett tartani. Teljes bizonyítást

kértünk annak igazolására, hogy állításaink mindenben megfeleltek a valóságnak. Felvonultattuk a törvényszék előtt Sinfalva egész lakosságát. A tanuk vallomása alapján a bíróság képet alkothatott arról, hogy mi történt Sinfalván azon a nyári napon, amikor a tordai antirevizionista gyűlésről visszatérő román falusi tömegek Sinfalván leállították a különvonatot, behatoltak a faluba, súlyosan bántalmazták az ottani magyarság vezetőit és számos ház berendezését teljesen összerombolták. Nagyjában sikerült a bizonyítás. A vádat képviselő Colfescu sajtóügyész erre azt hozta fel ellenünk, tendenciózusan állítottuk: halottja is volt a sinfalvi rombolásoknak. Az történt ugyanis, hogy egy sinfalvi lakos, egyébként az ottani unitárius egyház gondnoka, a kiállott izgalmak következtében szívszélhüvésben meghalt. Az ügyész szerint a halálesetnek semmi köze nem volt a sinfalvi rombolásokhoz. Szerinte a halál akkor is bekövetkezett volna, ha Sinfalván nem tüntetnek az antirevizionisták, tehát a magyar sajtó lázítási szándékkal állította, hogy a sinfalvi eseményeknek halottja van. Bizonyításkiegészítést kérünk. Bejelentettük tanunak dr. Boros György unitárius püspököt, aki a rombolások után látogatást tett hivei között és lelki vigasztalással megnyugtatta a felizgatott kedélyeket.

S kemény téli napra virradtunk, amikor a püspök kihallgatására sor került. 9 órára szólott az idéző, de a tárgyalások sorrendjéből látni lehetett, hogy 12 előtt nem kerül ránk a sor. Dr. Boros György már 9 óra előtt megjelent a törvényszék épületében. Egyik szűk, második emeleti tárgyalóteremben kellett vallomást tennie. Amíg a tárgyaló termet kinyitották, ott várakozott a jéghideg folyosón. Lelkiismeretfurdalást éreztünk, nehogy meghüljön. Arra kértük, hogy menjen haza addig, amíg megkezdik a főtárgyalást. A püspök azonban nem volt hajlandó erre. Kijelentette, hogy nem venné sohasem magára, ha esetleg távolmaradása, vagy késése ártana a főtárgyalás kimenetelének. Pedig akkor már 78 esztendő. Tulajdonképpen kérhette volna, hogy a lakásán hallgassák ki. Az ősz egyházfő azonban nem fogadott el semmilyen megkülönböztetést. Mikor végre kinyitották a tárgyalótermet,

leült a hallgatóság részére fenntartott egyik padra.

A tárgyalóterem túl volt zsúfolva. Kényelmetlenül, valósággal szorongania kellett az egyházfőnek a sok falusi ember között, akiket erre a napra megidézett a törvényszék. Végre a tárgyalásvezető elnök figyelme is ráterelődött a püspökre, széket hozatott és így viszonylagos kényelemben telt el az a három óra, amíg a sinfalvi per folytatólagos tárgyalása megkezdődött.

— Méltóztassék elmondani, hogy mit tud a sinfalvi eseményekről. Igaz-e az, amit a lapok írtak, hogy a sinfalvi eseményeknek halottja is van? — kérdezte dr. Boros György püspöktől az elnök.

— Amikor megérkeztem Sinfalvára, temetési menettel találkoztam. Egyik hívemet temették. Egyházunk gondnokát, aki mindig az emberszeretetet hirdette. Jól ismertem és becsültem. Hosszú ideig szívbjajjal kezelték, de az utóbbi időben teljesen rendbe jött. Orvosai szerint — akikkel én is beszéltem — állapota nem adott okot az aggodalomra. Ez a hívem hozzátartozóinak elbeszélése szerint már teljesen jól volt az utóbbi időben. Munkába is járt, az egyházi életben is résztvett. Amikor a tüntető és romboló tömeg megérkezett a faluba, éppen otthon tartózkodott. Szívrohamot kapott a kiállott izgalmaktól. Néhány órával az események után meghalt, — mondta tanuvallomásában dr. Boros György.

Az ügyészt ez a vallomás szemmel láthatóan kellemetlenül érintette. Hiszen dr. Boros György vallomása perdőntő volt. A vádhatóságnak tehát érdekében állott, hogy lerontsa a vallomás értékét. Azonnal fel is tett tehát egy fogas kérdést.

— Szívbeteg embernél bármikor bekövetkezhetik a halál. Szerintem nincs összefüggés a haláleset és a tüntetés között. Mivel tudja püspök úr ezt a véleményét igazolni, hogy az elhalálozott egyházi gondnok a sinfalvi tüntetések áldozata?

Feszült csend lett a tárgyalóteremben. Boros György püspök érces hangon válaszolt az ügyész szavaira:

— Ehhez kétség sem fér. Ugy az orvosok, mint a hozzátartozók kijelentették, hogy néhai hívem évekig élél-

hetett volna, ha a tüntetés izgalmai nem újítják fel a betegséget.

Boros György dr. kihallgatása után jelentéktelen tanuvallomások következtek. A perdöntő vallomás minden vitán felül s püspöké volt és ennek köszönhető, hogy a vádlott ujságírókat a törvényszék mindössze enyhe pénzbüntetéssel sújtotta. Nehéz szerepet vállalt ezzel a vallomástétellel a püspök. A román államhatalom előtt amugysem volt rokonszenves a személye, hiszen jól tudták, hogy a világháborús összeomlás után hónapokat töltött Angliában és Amerikában, ahol a magyar igazságot hirdette. Mindent megpróbált, hogy elhárítsa a trianoni végzetet és nem rajta állott, hogy az önként vállalt nemes küldetés nem járt sikerrel. A sinfalvi perben tett vallomása miatt ismét szerzett egy rossz pontot, de az egyházfő büszkén vállalta ezt. Hálával és hódolattal gondolnak vissza emlékére az erdélyi magyar sajtó munkásai. Örök példáját szolgáltatta annak, hogy az igaz ember késő öreg korában is vállalja a sorsküldetését és nem hátrál meg a veszedelmek előtt.

Ez a jelenet: a püspök vallomása a törvényszék előtt gyönyörű fejezet a kisebbségi sors küzdelmeiből. Szent meggyőződésem, hogy érdemes volt feljegyezni, mert ezzel úgy önmagunknak, mint dr. Boros György emlékének tartoztunk.

Kolozsvár

Végh József